

LÜHIDALT

Andres Saal. Emajõelt ekvaatori alla. (Eesti mõttelugu 172.) Koost Hando Runnel, toim Katre Ligi. Tartu: Ilmamaa, 2023. 288 lk.

Andres Saali (1861–1931) kirevat elukulgu järgiv kirjatööde raamat kõnetab lugejat veetlevalt vanamoelisel kombel. Esmalt saab tutvuda Saali varajase, järelärkamis-aegses vaimus luuleharrastamise viljaga, siis lugeda 1892. aastal Tartus käsitöölis-tele peetud innustavat kõnet. Saali rahvusromantilised põhiteosed ja patriootlikud ajalookäsitlused olid 1890. aastate keskpaigaks juba möödanik, selleks ajaks oli ta Baieris omandanud fototehnika- ja tsinkograafiaalased teadmised, mida ta rakendas Ado Grenzsteini ajalehe Olevik juures. Saal tundis moodsaid kombeid ja harrastusi – nii olevat teda kodumaa liuväljal uljalt uisutamas nähtuna hüütud Lendavaks Hollandlaseks juba enne, kui ta hollandlaste teenistusse astus.

Alates 1897. aastast elas ja reisib Saal Eestist ja Euroopast eemal, põigates kodumaale vaid paaril korral ja elades kaasa siinse elu edenemisele. Enamik kogumiku artikleid on kirjutatud Jaaval 1898–1916, vaid „Kalifornia kiri” on saadetud 1926. aastal Saali viimasest elupaigast Los Angelesest ja keskendub peamiselt seal- sele usuelule. Peale kodumaiste ajalehtede avaldasid tema kirjatöid nii fotograafia kui ka Aasia kultuuri alalt mitmed Saksa väljaanded.

Kogumikule pealkirja andnud reisi- kirjast saabki alguse avara pilguga nähtud teekond idamaisesse eksootikasse. Juba läbi Euroopa lõunasse reisisid leiab Saal tähelepanuväärset ja õpetlikku „uue aja vaimust”, mida lugejaile jagada. Ent Saali publitsistika põhiväärtus seisneb paarikümneks aastaks tema töö- ja asu- kohamaaks saanud Jaava saare kultuuri

ja olme, selle kõrval ka India usundite ja vanema kirjanduse tutvustamises kodumaisele lugejale. Saal manitseb eestlasi nägema kaugemale Euroopast, mis tema jaoks ilmutab juba siis väsimuse märke. Püüdes aimata tuleviku muutuvat maa-ilmakorda, rõhutab ta Ameerika tõusu, mainib hiinlaste töökust ja märkab Jaava ümbruses tärkavaid panislamismi idusid. Samas kinnitab ta 1899–1900 (ilmumis- andmetes ekslikult 1990) Olevikus ilmu- nud pikemas artiklis „Aeg ja elu” truidust tsaarivõimule, eitab mis tahes separatismi- puhanguid ega näe „venestamise tondis” mingit ohtu.

Saalile on iseloomulikud vahetu kon- takt kohaliku kultuuriga, keelte õppimine ning lakkamatu enesetäiendamise kiik igapäevase töö kõrval Hollandi koloniaalametis. Seejuures on oluline, et Saal ei sulandu kolonistide hulka, vaid isegi imekspandaval viisil säilitab nende – oma kolleegide – suhtes kriitilise hoiaku. Teata- tava rahuldusega korrigeerib ta suhtumist „metsrahvastesse” ja näeb, et hoopis suu- rem hulk eurooplasi pöördub „paganau- sku” budismi kui paganad ristiusku. Et Saal ei piirdu sekundaarsel materjalil põhi- nevate referaatidega, vaid üritab ületada kitsast europotsentrismi ja läheneda koha- liku kultuuri algallikatele, siis pole sugugi liialdus näha temas üht esimest eestlasest orientalisti.

Küsimärgiga üllatuse pakub raa- matule lisatud Enn Koemetsa artikkel „Saja-aastane Andres Saal”, mis algselt on ilmunud 1961. aasta maikuu Loomin- gus. Koemets kogus Saali kohta materjali juba alates 1934. aastast ja tema kirjatöös leidub huvitavaid üksikasju, kuid ikkagi kannab selle uustrükk mõnest kärpest hoolimata niivõrd kirjutamisaja märke, et mõjub aastal 2023 kohatuna. Muu hul- gas on selles kaasajastamata viited Eesti Kirjandusmuuseumis leiduvatele allikatele ja osutatakse Indoneesia pealinna Jakarta

„praegusele”, ehk siis eelmisele nimekujule. Andres Saali kirjatööde valik väärinuks uusväljaandes uuemat saatesõna, mida polnuks keeruline koostada, kui lähtuda näiteks lakatekstil tsiteeritud Olaf Klaaseni põhjalikust monograafiast „Hüvasti, Insulinde! Andres Saali elu Indoneesias” (1996).

JANIKA KRONBERG

Soome-ugri sõlmed 2022. Toimetaja Taisto-Kalevi Raudalainen. Tallinn: Fenno-Ugria, 2023. 166 lk.

Fenno-Ugria Asutuse aastaraamat koon- dab uurali hõimuliikumisega seotud publitsistikat, kultuurikroonikat, arvustusi, tähtpäevakirjutisi ja järelehüüdeid, kuid ka akadeemilisi tekste. Osalt on need varem ilmunud (enamasti Sirbis, samuti Postimehe portaalil ja GO Reisiajakirjas), osalt ilmuvad esimest korda.

Venemaa soome-ugri ja samojeedi rahvastega kultuurikoostööle keskendunud hõimuliikumise meeololu on viimase kolme aastakümne jooksul olnud pigem optimistlik ning on otsitud viise toetada uurali keeli kõnelevate väikerahvaste kultuuride kestmist. Tõsi, optimism on üha kahanenud sedamööda, kuidas Venemaa võimud on kruvisid koomale keeranud ja kodanikualgatuse võimalusi piiranud. Venemaa piiri ületavate suhete katkemine pärast Venemaa kallaletungi Ukrainale on aga selge sündmus, mida saab edaspidi käsitada versta-postina hõimuliikumise ajaloos. Aastaraamatki kajastab musti meeolulisi. „Kogu hõimuliikumist [---] mõjutas aastal 2022 tugevasti 24. veebruaril alanud Venemaa sõjaline agressioon Ukrainas,” märgib saatesõna, lisades, et see viis koostöö välistamiseni „sõda toetavate ja toetusavaldustele alla kirjutatud inimes- tega” (lk 5). Saatesõna tsiteerib ka lavastaja

Anne Tüرنpu: „Praegusel ajal, kui ühel ja teisel pool piiri elatakse erinevates maa- ilmades ja päriselt kohtumine on võimatu, hoiame suhteid pigem kirja teel. [---] Me kirjutame kaugel elavatele sõpradele-sugu- lastele ja räägime pisikestest asjadest, mis meid kõigest hoolimata siin- ja sealpool ühendavad ja seovad.” (Lk 7)

Kogumiku keskseks tekstiks võiks pidada Barbi Pilvre üleskirjutust 12. augustil 2022 Paide arvamusfestivalil peetud vestlusringist (lk 27–37), mis esi- tab hõimuliikumist mõtestavaid tagasi- vaateid XIX sajandisse, 1970-ndatesse ja Nõukogude Liidu lagunemise aega. Linda Kaljundi hinnangul pakkusid Veljo Tor- mis, Kaljo Põllu ja Lennart Meri eestlastele välja soome-ugri pärandi „kui autentsema ja ehedama identiteedi tugisamba”, mis võimaldaks üle kasvada „saksamaiguli- sest laulupeo- ja Vanemuise kultuurist ning kunstfolkloorist”; kaduvate kultuu- ride ja keelte väärtustamine seostus juba 1970-ndail tihedalt keskkonnahoiu ja looduskaitse liikumisega (lk 29). Poliitili- semalt väljendub Raivo Vetik: „[---] eest- laste soome-ugri identiteet on Venemaale vastandumise vorm. Nagu me tajume Ukraina sõda oma iseseisvuse eest ka meie sõjana, on soome-ugri rahvaste vastupanu venestamisele ka meie vastupanu.” (Lk 30) Kurjakuulutavam on Jaak Prozese sedas- tus, mis meenutab Stalini-aegseid rep- ressioone: „Hirm on 1931. aasta, samuti 1937.–1938. aasta tagasituleku ees” (lk 31). Sellega haakub Kaljundi tõdemus, et „meil kõigil siin on märksa mugavam olla soomeugrilane kui Venemaal elavatel soomeugrilastel”, koos soovitusena: „Oleks kasulik, kui meie kultuurielus leviks rohkem ka teistsuguseid lugusid, seal- hulgas keskkonnaõigluselusega vastuollu minevast loodusvarade ärakasutamisest soome-ugri põlisrahvaste maadel” (lk 34).

Tegevusjuhise leiab ka Andres Herkeli kirjutisest (lk 38–41) Ukrainas elavast ersa

rahvuskongressi vanemast ehk *inazor*'ist Sõress Boläeñist (venekeelse nimega Aleksandr Bolkin), kes juhib ersade Venemaast lahku löömist taotlevat liikumist. Herkeli hinnangul tuleks olla valmis, et Venemaa kui koloniaalimpeeriumi aeg saab ükskord ümber, ja toetada pagulasaktivistide liikumisi sõltumata sellest, millised võivad praegu tunduda nende edu perspektiivid (lk 41).

Aastaraamatu akadeemilisest osast võib esile tõsta kolme esmakordselt ilmutavat kirjatööd. Karjala keele uurija Jaan Õispuu on avaldanud oma 1984. aastast pärinevad välitöömärkmed esimeselt ekspeditsioonilt Djorža karjala keelesaarele (lk 65–75). See lõunapoolseim karjala keelesaar, kuhu küll kuuldavasti olla praeguseks jäänud karjala keele oskajaid mõni üksik võrreldes Õispuu loendatud 77-ga,

asub Volga lisajõe Djorža kallastel, Moskvast umbes 180 kilomeetrit edelas. Geograaf Ott Kurs annab ülevaate Arhangelski oblasti Pinega jõgikonna külade maastikust, traditsioonilisest eluviisist ja arvatavatest läänemeresoome päritolu kohanimedest; loodusega seotud nimedest olla 85% mittevene päritolu (lk 76–81). Arvustuste hulgas on avaldatud Madis Arukase käsitlus kahest regivärsilisest eeposest: Urmas Kalla võru keelde tõlgitud „Kalõvipujast” ja Nina Zaitseva vepsa keelde tõlgitud „Kalevalast” (lk 96–100).

Kokkuvõttes pakuvad „Soome-ugri sõlmed” hõimuhuvilistele hulganisti mõtteainet eriti praegu, kui nende rahvaste tulevikuväljavaated on muutunud senisest raskemini ennustatavaks.

O. H.